

A terminológia hazai szabványosításának eredményei és további tervei

A terminológia rendezése tulajdonképpen szabványosítási feladat. Amint az az irodalomból is /1, 2/ ismeretes, e szabványosítás sokféle eszköze közül csak az egyiket jelentik a szó tulajdonképpeni értelmében vett szabványok. Bár hatásában kétségtelenül a szabvány az egyik legjelentősebb eszköz, mégis megállapíthatjuk, hogy a széles körben elterjedő terminológiai szótárak - ha szerkezetük megfelel erre a célra és ha elkészítésük során a szabványosítás követelményeinek megfelelő gondossággal járnak el - szintén szabványosító hatásuak.

Hazai körülményeink között nemcsak az informatika terminológiájának használata, hanem e terminológia szabványosításának helyzete sem mondható mindenben kielégítőnek.

Könyvtári terminológia

Jelen áttekintésnek nem célja, hogy teljességre törekedve foglalja össze a tudományos tájékoztatás és a könyvtárügy terén végzett eddigi terminológiai szabványosítás /bővebb értelemben/ eredményeit. Ezért csak néhány kiadványról teszünk említést, amelyek az utóbbi évtizedekben jelentek meg és amelyek tartalmi értékeiknél és/vagy elterjedettségüknél fogva különösen jelentősek.

A dolgok természetéből következik, hogy korábban és nagyobb számban jöttek létre azok a ma is "hatályos", illetve hatást gyakorló dokumentumok, amelyek a könyvtárügy terminológiájának rendezéséhez járultak hozzá, és csak az utóbbi években történtek az első lépések a tudományos tájékoztatás hazai terminológiájának egységesítésére.

A könyvtári terminológia rendezésére hivatott, illetve ahhoz hozzájáruló magyar vállalkozások közül elsőként a PIPICS Zoltán által összeállított "A könyvtáros gyakorlati szótára" c. 20 nyelvű szótárát /3/ említjük. Ennél lényegesen nagyobb szókincset ölel fel az UNESCO által kiadott "Vocabularium bibliothecarii" /4/ magyar nyelvű kiegészítése /5/, majd a magyar szakkifejezésekkel együtt, egységes szerkezetben kiadott változata /6/, amelyek összeállítója szintén PIPICS Zoltán volt. Mindezek a szótárak azonban nem tesznek eleget a terminológiai szótár követelményeinek, mivel értelmezéseket - általában - nem tartalmaznak.

Bizonyos hatást gyakoroltak a könyvtári terminológiára az utóbbi évtizedekben megjelent tankönyvek és kézikönyvek is. E tekintetben azonban már meg kell állapítanunk, hogy ezek a tankönyvek és kézikönyvek nem minden esetben egységesítették, sőt sokszor - tartalmilag talán helyes, de kellően széles körben nem egyeztetett egyéni véleményekből kiindulva - összességükben már nem annyira rendezték, mint összeállították a könyvtári terminológiát.

Hatőerejénél fogva a könyvtári területen megjelent terminológiai dokumentumok közül legjelentősebbnek a Könyvtári elnevezések és meghatározások c., MSZ 2155-55 R sz. szabványt kell tartanunk /7/. E szabvány tartalmában és szerkezetében egyaránt számos erénnyel rendelkezik, amelyek közül megemlítjük törzsfaszerű, tehát szakmai összefüggéseket követő felépítését, egyes fogalmainak rövid, de általában pontos magyarázatait, és - megjelenése idején - viszonylagos teljességét. Ugyanakkor azonban számos jel mutat arra, hogy az e szabványban foglalt néhány szakkifejezés már a szabvány megalkotásakor sem volt minden tekintetben korszerű, az azóta bekövetkezett fejlődés pedig mindenképpen elavulttá tette a szabványt, számos szakkifejezése tekintetében is, különösen azonban azon újabb szakkifejezések miatt, amelyek természetesen még nem kaphattak helyet a szabványban.

A fentiekben felsorolt dokumentumok kivétel nélkül a könyvtárügy területével foglalkoztak és az informatika bővebb fogalomkörét csak annyiban érintették, amennyiben egyrészt egyes fogalmak "közösek", másrészt amennyiben e dokumentumok kitértek a dokumentáció, tehát a szakirodalmi tájékoztatás kifejezéseire, fogalomkörére is. Egyébként sem érezzük túlzottnak azt a megállapításunkat, hogy a szorosabb értelemben vett könyvtárügy követelményeit vizsgálva is, viszonylag nagy a súlya ezekben a dokumentumokban annak a fogalomkörnek, amely a könyvtárak általános, különösen pedig muzeális jellegű tevékenységével foglalkozik és ennek következtében e kiadványok aránylag csekély mértékben tartalmazzák a szakkönyvtárügy speciális fogalmait, amelyek pedig a legnagyobb mértékben illeszkednek bele az informatika fogalomkörébe is.

A tájékoztatási terminológia

A tudományos tájékoztatás terminológiájának rendezésében tulajdonképpen tankönyvek tették meg hazai körülmények között az első számottevő lépéseket. Ezek között elsősorban POLZOVICS Iván: "Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén" c. munkáját említhetjük /8/. A későbbiekben még számos tankönyv és jegyzet jött létre, részben kifejezetten tájékoztatási tanfolyamok céljaira, részben a szakkönyvtárügy tájékoztatási vonatkozásaiban; ezekre azonban nagymértékben vonatkoznak azok a megállapítások, amelyeket már a könyvtári tankönyvekkel és kézikönyvekkel kapcsolatban is megtettünk.

A fentiekben említettekhez hasonló szótárak a tájékoztatás szakterületén nem jelentek meg. A FID ugyan kiadta a "Vocabularium Documentationis"-t /9/, mintegy az említett "Vocabularium Bibliothecarii" kiegészítéseként; ennek szókincsét azonban a magyar változatok még nem tartalmazzák, mert ez a szótár a kidolgozásuk alapjául szolgáló 1962-es kiadás után /4/ jelent meg.

Ezek a körülmények is indokolták, hogy nagy várakozás fogadta a KGST Tudományos és Műszaki Kutatásokat Képező Állandó Bizottságának megbízásából, a résztvevő szocialista országok tájékoztatási intézményei által szerkesztett "A tudományos tájékoztatás értelmező szótára" c. kiadványt /10/.

Ezt a szótárát a VINITI /Vseszojuznij Insztitut Naucsnoj i Tehnicseszkoj Informacii - Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztatási Intézet/ 1966-ban adta ki. A szótár 1281 orosz nyelvű szakkifejezést tartalmazott, megadta ezek orosz nyelvű általános értelmezését és közölte a megfelelő bolgár, magyar, német, lengyel, román, szlovák és cseh nyelvű szakkifejezéseket is. Fő része az orosz szakkifejezések betűrendjében tartalmazta e kifejezéseket és értelmezésüket. A többi nemzeti nyelvek megfelelő szakkifejezései, a fő rész sorszámaira utaló betűrendes mutatókban, második részként csatlakoztak a fő részhez.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy e szótár hazai körülmények között nem terjedt el kellően széles körben. Ennek oka részben az volt, hogy - amint ezt a szótárát ért számos bíráló is hangsúlyozta - a szótár kifejezésállománya túlzottan nagy sullyal tartalmazta a rokon- és segéd tudományok szókincsét és ezért aránylag csekély hely jutott benne a tulajdonképpeni tájékoztatási terminusoknak. Hazai elterjedését, megítélésünk szerint, az is gátolta, hogy a szótár magyar kifejezései sok esetben nem alkalmazkodtak a gyakorlatban kialakult hazai szaknyelvi kifejezésekhez sem, akár a szorosabb értelemben vett tájékoztatási szakkifejezések, akár a háttérterületek esetében; a magyar szaknyelvben még nem meghonosodott kifejezések tekintetében pedig gyakran folyamodtak nem a legegyszerűsebbnek nevezhető kényszermegoldásokhoz. Ennek ellenére a szótár használható segédeszköz volt, és az említett viszonylag szűkkörű elterjedésében bizonyára szerepet játszott a hiányos propaganda, illetve a magyar változat /vagyis a magyar nyelvű értelmezéseket közlő változat/ kiadásának elmaradása is.

Az eddigi eredmények áttekintésének befejezéseként még megemlítjük, hogy a könyvtárügy és a tájékoztatásügy szakfolyóirataiban többkevesebb rendszerességgel jelentek meg a terminológia tisztázását célzó közlemények, továbbá, hogy a közelmúltban került sajtó alá az a fogalomgyűjtemény, amelyet az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban szervezett Könyvtárosképző Szaktanfolyam hallgatóinak egy csoportja állított össze a szaktanfolyam anyagában és különösen a tájékoztatásügygel szorosabban kapcsolódó anyagrészekben előforduló szakkifejezésekből /11/.

Folyamatban lévő munkák

Az informatika terminológiájának, illetve az e téren megjelent korábbi kiadványok használhatóságának helyzete nemzetközileg sem megnyugtatóbb, mint hazai körülmények között. Ezért érthető, hogy számos

e területen érdekelt nemzetközi szerv keretében folynak terminológiai munkálatok. Ezzel kapcsolatban csupán megemlítjük a FID vonatkozó, elsősorban az osztályozás terminológiájára irányuló munkáját, valamint a Nemzetközi Szabványosítási Szervezet /International Organization for Standardization; ISO/ TC/46 jelű, a dokumentáció kérdéseivel foglalkozó Műszaki Bizottsága keretében létrehozott munkacsoportot, amelynek fő feladata a dokumentáció nemzetközi terminológiai szótárának összeállítása.

Természetes, hogy a szocialista országok is további erőfeszítéseket tesznek e terminológiai kérdések rendezésére. Az elmúlt két évben végzett munka eredményeként a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ /NTMIK; Moszkva/ a közeljövőben /minden bizonnyal 1973-ban/ közreadja "Az informatika értelmező szótára" c. kiadványát bolgár, magyar, spanyol, macedon, német, lengyel, román, orosz, szerb-horvát, szlovák, szlovén, cseh, angol és francia nyelven. Ez a szótár szerkezetében sok tekintetben hasonló lesz a már említett korábbi 8 nyelvű szótárhoz /10/. Ennek ellenére igen jelentősen el is tér attól, elsősorban a következők figyelembevételével:

- a korábbi szótár 1281 szakkifejezésével szemben 2235 kifejezést /szócikket/ tartalmaz;

- a korábbi szótár 8 nyelvvel szemben 14 nyelven, köztük az összes "világnyelven" közli a megfelelő /ekvivalens/ szakkifejezéseket;

- bár alapjában szintén betűrendes felépítésű, az egyes szócikkeinél feltüntetett osztályozó jelzetek mutatják a fogalmak közötti összefüggéseket és e jelzetek alapján helyreállítható e fogalmak hierarchikus rendszere is. Az osztályozó rendszer kifejezetten a szótár igényeihez igazodik;

- a szótár nem csupán több szakkifejezést tartalmaz, hanem ezek sokkal nagyobb mértékben összpontosulnak is az informatikában, illetve a tudományos tájékoztatás gyakorlatában ténylegesen előforduló legfontosabb fogalmakat kifejező terminusokra, mint a korábbi szótár esetében;

- az értelmezések a korábbinál gondosabb és egységesebb elméleti alapokon nyugvó munka eredményei;

- a magyar nyelvű szócikkeket egységes szemléletű és egységesen szervezett munka során, viszonylag széles körű megvitatások alapján határoztuk meg.

Mindezen eredmények alapján úgy véljük, hogy ez a szótár már elsődlegesen kiadott formájában is, hasznos segédeszköze lesz hazai

terminológiai munkáinknak. Terveink azonban nem csupán idáig terjednek, hanem részben e szótárra épülnek fel.

További
tervek

Első feladatunknak azt tekintjük, hogy nem sokkal az említett szótár megjelenése után közreadjuk ugyanezen szótár fő részét, de ezuttal már a magyar szakkifejezések betűrendjében és magyar nyelvű értelmezésekkel. Ez a hazai kiegészítés természetesen hivatkozási számokat tartalmaz majd, amelyek alapján az NTMIK által kiadott szótárban megtalálhatók a magyar szakkifejezéseknek megfelelő idegen nyelvű változatok a többi 13, a fentiekben felsorolt nyelven.

A szótár és magyar kiegészítése azután már alkalmas lesz arra, hogy - közös használata esetén - betöltse az értelmező szótár és a több nyelvű szótár funkcióit.

Munkánk azonban még ezzel sem fejeződik be. Ha arra törekszünk ugyanis, hogy az informatika magyar terminológiai szabványát alkossuk meg /és fejlesszük tovább a későbbiekben/, akkor ez a szótár még magyar kiegészítésével együtt sem felelhet meg teljes egészében a követelményeknek. Ennek okai a következők:

- a nemzetközi szerkesztés során természetesen kompromisszumokra került sor a szótár tartalma tekintetében, így szerepelnek benne olyan kifejezések, amelyek hazai szabványunkban nem szükségesek, másfelől pedig kimaradtak belőle más szakkifejezések, amelyekre hazai körülményeink között szükségünk van;

- az értelmezések ugyan általában kielégítőek, mégis vannak olyan árnyalatnyi eltérések, amelyeket - tekintettel a hazai szóhasználatra - saját szabványunk céljaira ki kell küszöbölnünk;

- nem lett volna értelme, hogy a szótár szerkesztésében résztvevő szocialista országok késleltessék munkájukat addig, amíg az említett és egyéb nemzetközi szervek is befejezik jelenlegi terminológiai vállalkozásaikat. Ugyanakkor, későbbi időszakban, célszerűnek látszik az ezek keretében készülő terminológiai szótárakkal és fogalomgyűjteményekkel való egyeztetés is;

- korántsem biztos, hogy a leg gondosabb munka ellenére is sikerült megtalálnunk minden esetben a legmegfelelőbb magyar szakkifejezéseket. A szabványosítás e kifejezések lényegesen szélesebb körű megvitátását és egyeztetését követeli meg;

- a terminológia állandóan fejlődik, ezért a szótár anyagának lezárása óta is létrejöttek olyan változások, illetve keletkeztek olyan újabb fogalmak, amelyekre a kialakítandó szabványnak már tekintettel kell lennie;

• a szótár - mint említettük - az informatika értelmező szótára. Hazai körülményeink között célszerűnek látszik a szabványosítást a könyvtárügy terminológiájával közös keretekben végezni, tehát a szak-könyvtári kifejezéseken túlmenően e szabványt kiegészíteni egyéb könyvtári szakkifejezésekkel is. A jövőben kialakítandó szabvány - egyéb funkciói mellett - csak így lehet alkalmas a korábbiakban hivatkozott /7/ szabvány pótlására.

Az NTMIK által kiadandó szótárát, illetve ennek magyar kiegészítését ezért egyben saját újonnan kiadandó terminológiai szabványunk első javaslatának tekintjük. E javaslatokat széles körű megvitatásra bocsátjuk, egyrészt e terminológiai rovat keretében, másrészt hivatalos hozzászólást is kérve a különböző érdekelt tájékoztatási, könyvtári, nyelvtudományi stb. intézményektől. Ennek alapján kívánjuk megfogalmazni a Magyar Szabványügyi Hivatal, illetve a Dokumentációs és Könyvtári Szabványosítási Szakbizottság gondozásában a jövőben terminológiai szabvány tervezetét, amely azután a szabványtervezetek szokásos véleményezési és megvitatási eljárása után kerülne kiadásra. Valószínű, hogy a kiadandó szabvány mintegy függelékként párhuzamosan tartalmazni fogja az NTMIK szótárának mindazon részeit is, amelyekről a kiadandó magyar szabvány akár megfogalmazásában, akár "többletei és hiányai" tekintetében eltér.

Ebben körvonalazható a terminológiai szabványosítás további terve. E tervek megvalósulását nagyban elősegítené, ha a tájékoztatásügy és a könyvtárügy dolgozói gyakorlati munkájukban, mégpedig elsősorban szerzői, fordítói, szerkesztői, illetve dokumentációs feldolgozó munkájukban megkísérelnék, hogy következetesen alkalmazkodjanak a közben "lépésekkel" /tehát a szótár és a magyar kiegészítés kiadásával/ szabványosított magyar terminológiához. Ennek eredményeként a gyakorlati munka tenné elsősorban lehetővé, hogy megfelelő javaslatok alapján végezhesük el a szükséges kiegészítéseket és módosításokat, nem is szólva arról, hogy ez a gyakorlati tevékenység egyben addig is elősegítené szaknyelvünk rendezését, egymás jobb megértését.

- aer -

o°o

I R O D A L O M

- /1/ POLZOVICS I.: A terminológia rendezésének szerepe a dokumentáció-információ diszciplinájának nemzetközi megerősítésében. = Az informatika egyes elvi kérdései /Cikkgyűjtemény/. Bp., OMEDK, 1972. p.94-114. /TTEGY 19./
- /2/ International standardization of library and documentation techniques. [A] report. Contrib. Barta G., Faragó L. etc. Paris, UNESCO, 1972. 292 p.

- /3/ PIPICS Z.: A könyvtáros gyakorlati szótára. 20 nyelvű szakasztár a könyvtári feldolgozó munkához, magyar és nemzetközi használatra. Összeáll. - Bp. Gondolat, 1963. 317 [2] p.
majd legújabb kiadása:
PIPICS Z.: Dictionarium bibliothecarii practicum. /Ad usum internationalem in 20 linguis./ Comp. —. München - Bp., Verl. Dok.-Akad. K., 1970. 375 p.
- /4/ Vocabularium bibliothecarii. 2.ed. English - français - deutsch - español - ruszszkij. Comp. Thompson, A. Paris, UNESCO, 1962. 627 p. /Az 1953-ban megjelent első kiadás és az 1958-ban megjelent kiegészítés nyelvileg bővített, egységes szerkezetű kiadása./
- /5/ Vocabularium bibliothecarii. Supplementum hungaricum. Szerk. Pipics Z. Bp. Akad. K., 1971. 251 [4] p.
- /6/ A könyvtáros hatnyelvű szótára. Angol, francia, német, spanyol, orosz, magyar. Szerk. Thompson, A.M., kieg. Pipics Z. Bp., Akad.K., 1972. 670 p.
- /7/ MSZ 2155-55 R Könyvtári elnevezések és meghatározások.
- /8/ POLZOVICS I.: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. OMKDK, 1962. 450 p.
- /9/ Vocabularium documentationis sive supplementum ad vocabularium bibliothecarii. En/glish/ - Fr/ancais/- De/utsch/ - E/spano/l - Ru/sski/. Provisional edition. Comp. Thompson, A. The Hague, FID, 1964. XXIII, 178 [5] p.
- /10/ Terminologiczszkij szlovar' po naucsnoj informacii. - A tudományos tájékoztatás értelmező szótára /bolgár, magyar, német, lengyel, román, orosz, cseh és szlovák nyelven./ /Red. Csavdarov, Sz., Barta G. etc./ Moszkva, /VINITI/, 1966. 506 [2] p.
- /11/ VÁRADY É.: Fogalomgyűjtemény az informatika válogatott területeiről. Kézirat gy. Közremik. Szabó J.; Szentpáli É.; Wéber K. Bp., OMKDK Könyvtárosképző Szaktanfolyam, 1972. XVIII. 190 p.

Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Műszaki-Gazdasági Információ sorozatában megjelenő kiadványok közül figyelmükbe ajánljuk a következőket:

következőt:

—BERUHÁZÁS - FEJLESZTÉS

E kiadvány széleskörű, rendszeres információt szolgáltat álló-eszközök létesítésével, azok felújításával kapcsolatos kérdésekről. Tájékoztatót nyújt továbbá a beruházások gazdasági-műszaki tervezésével és kivitelezésével foglalkozó szakemberek részére az alábbi témakörökben: beruházások gazdasági hatékonysága műszaki-gazdasági előkészítése, tervezése, a gazdasági növekedés és a termelésbővítés eszközigényessége, a hitelpolitika eszközei, az állóeszközök kihasználása, stb.

Megjelenik havonta.

Évi előfizetési ára: 480,—Ft.

**—NEMZETKÖZI VÁM- ÉS
KERESKEDELEMPOLITIKA**

A Külkereskedelmi Minisztérium Vámpolitikai és Nemzetközi Szervezetek Főosztálya közreműködésével, kéthavonta jelenik meg.

A kiadvány elsősorban a külkereskedelemmel, a termeléssel, piacutatással, marketinggel foglalkozó szakembereknek ad hasznos információt. Hasznos lehet azonban a gazdasági élet más területén tevékenykedőknek is, nem utolsósorban a vállalatok felelős és igényes vezetőinek.

Évi előfizetési ára: 240,—Ft.

—MŰSZAKI ELLENŐRZÉS

A műszaki ellenőrzés legfontosabb feladatait (ellenőrzéstechnika, minőségbiztosítás minőségvédelem) felölelő folyóirat, amely közvetlenül felhasználható, tömörített fordításokat közöl a fenti tárgykörből.

Megjelenik havonta.

Évi előfizetési ára: 300,—Ft.